

MONIKA GRYGIEL

CZŁOWIEK JAKO PODSTAWOWA WARTOŚĆ POETYCKA WCZESNEJ TWÓRCZOŚCI JOSIFA BRODSKIEGO

W hierarchii poetyckich wartości wczesnej poezji Josifa Brodskiego można wyróżnić kilka zasadniczych wartości, na których rozpatrywaniu skupia się główna problematyka całej twórczości poety. Należy wśród nich wymienić: język poetycki, czas i przestrzeń, miłość, przedmiot oraz miasto – Sankt Petersburg. Nie można jednakże pominąć podstawowej kwestii poetyckich rozważań Brodskiego – faktu, że podmiotem jego poezji zawsze jest człowiek oraz życie ludzkie. Trojska o człowieka, wyraźnie akcentowana w poezji Brodskiego, wynika z kreowania przez poetę centralnej pozycji człowieka, dzięki któremu i dla którego wartości poetyckie posiadają swe hierarchiczne znaczenie:

Поэт рассказывает аудитории, *что* такое человек. И никто его не слышит, никто...¹

Podstawowymi pytaniami, jakie w swej poezji zadaje Brodski, są: kim jest człowiek i gdzie jest granica jego człowieczeństwa oraz jaka jest pozycja człowieka w rzeczywistości? Odpowiedzi poeta nie formułuje bezpośrednio, ponieważ nie ma łatwych odpowiedzi na podobne pytania. Człowiek niezaprzeczalnie jest *T a j e m n i c ą* i Brodski wcale nie próbuje wyjaśnić zagadki bytu człowieka. Wzajemne współkształtowanie, współzależności i oddziaływania między człowiekiem a światem stają się podstawą rozważań Brodskiego. Dopiero rezultat relacji człowieka z rzeczywistością realną stanowi częściową odpowiedź na pytanie: kim jest człowiek? Poetyckie rozważania Brodskiego dotyczą tak naprawdę zasadniczych zagadnień ontologicznych.

Dr MONIKA GRYGIEL – asystentka Katedry Literatur Słowiańskich w Instytucie Filologii Słowiańskiej KUL; adres do korespondencji: ul. Startowa 14/61, 20-352 Lublin.

¹ С. В о л к о в, *Диалоги с Иосифом Бродским*, Москва 2000, s. 104.

Poeta posługuje się metodą zobrazowania całego szeregu opozycyjnych relacji między bohaterem lirycznym a otaczającą go rzeczywistością, w których oddziaływanie wzajemne jest ukazane z dwóch skrajnych pozycji. Brodski zatem podkreśla determinację językową człowieka i zarazem akcentuje indywidualizm twórczy. Deifikacja języka przez Brodskiego sakralizuje całą rzeczywistość znakową, w tym przede wszystkim człowieka, dla którego język jest wyróżnikiem gatunkowym. Bez człowieka język nie może zaistnieć w świecie realnym, bez języka z kolei człowiek nie osiągnąłby pierwszeństwa cywilizacyjnego. To człowiek-poeta pozwala na słowną materializację języka, również do drugiego człowieka – czytelnika język przemawia w formie literatury:

Искусство поэтому, в частности литература, не побочный продукт видového развития, а ровно наоборот. Если тем, что отличает нас от прочих представителей животного царства, является речь, то литература – и, в частности, поэзия, будучи высшей формой словестности, - представляет собой, грубо говоря, нашу видовую цель².

W świecie ogólnoludzkich wartości, a głównie w poetyckiej hierarchii Brodskiego, język jest pierwszy po Bogu. Nie jest Bogiem, natomiast posiada niemal wszystkie jego atrybuty: jest wieczny, nieskończony, starszy niż czas, posiada zdolności twórcze, jest dobry, ma wymiar metafizyczny, gdyż należy do irracjonalnej rzeczywistości. Poeta przeciwnie – jest bytem przemijającym, należy do zupełnie innego wymiaru istnienia niż wieczny język. Uzasadnia to oczywisty fakt fascynacji poety-człowieka trwałą materią języka.

Brodski w fakcie nieśmiertelności języka dostrzega również nieśmiertelność i niepowtarzalność indywidualnego talentu poety, podkreśla jednakże śmiertelność cielesnej materii, dzięki której twórczość może być realizowana. Jedną z wielu sprzeczności i paradoksalności ludzkiej egzystencji, w przekonaniu autora, kryje się w niemożności pokonania ograniczeń egzystencjalnych. Wieczna struktura językowa unieśmiertelnia najpierw literaturę, a dopiero, poprzez aktywność literacką, twórcę. Egzystencja poety warunkuje zatem istnienie poezji w realnym świecie. Dla Brodskiego jest to zależność konieczna i oczywista, potwierdzona przez ścisły związek jego poezji z realną rzeczywistością i egzystencją człowieka.

Poeta-twórca wprowadza czytelnika w sferę transcendentną, w świat wyższych wartości i z tego względu, poezja, jak uważa Brodski, „jest skuteczniejsza od jakiegokolwiek systemu wiary czy doktryny”. Czytanie poezji to priorytetowe zadanie dla człowieka, gdyż jest nie tylko umotywowane moralnie, ale jest ponadto formą przetrwania cywilizacji.

² *Нобелевская лекция*, [w:] *Сочинения Иосифа Бродского*, изд. Пушкинский фонд, т. I-VI, Санкт-Петербург 1999-2000 – т. I, s. 10.

Poeta podkreśla, że w literaturze, stanowiącej zapis dziejów ludzkości, zachowana jest także świadomość człowieka jako istoty niedoskonałej i nietrwałej. Śmiertelna i chwilowa materia ludzkiego ciała jest w stanie przetrwać tylko w języku, on bowiem jest filozoficznym początkiem i końcem egzystencji człowieka. Język i literatura stanowią treść człowieczeństwa, szczyt jego działalności i osiągnięć, język jest przejawem Boga w rzeczywistości realnej. To uzasadnia poniższe stwierdzenie Brodskiego, że:

[...] największym i najcenniejszym skarbem, jaki posiada Rosja, jaki posiada naród rosyjski – jest język. I każdy, kto posługuje się językiem rzetelnie a ponadto z talentem, powinien być przez naród szanowany, ceniony, kochany. Najświętsza rzecz, jaką mamy – to, być może, nie nasze ikony i nawet nie nasza historia, ale nasz język³.

Nawet uczucie przegrywa z czasem, Brodski stwierdza bowiem, że nie istnieje w relacjach osobowych miłość wieczna, ponieważ jest to miłość do przemijającej materii; odwzajemnioną i wieczną może być tylko miłość do wartości ponadczasowych – Boga, języka. Człowiek jest ograniczony przez czas, a jego życie ma charakter przemijający, wszystkie zatem związki człowieka z realnymi obiektami jego uczuć są skazane na rozpad. Ramy czasowe obejmują u Brodskiego każde działanie człowieka.

W wierszu *Nie proszę o nieśmiertelność przed śmiercią...* (*Бессмертия у смерти я не прошу...*) pojawia się po raz pierwszy wyraźnie zarysowany konflikt między doczesną egzystencją a wiecznym czasem. Zostaje wyrażone pragnienie śmiertelnego człowieka do zaistnienia w wiecznym czasie – na tym opiera się podstawowy dramat poety, polegający na bolesnej świadomości własnej czasowej ograniczoności w życiu. Czas jest bezwzględny, niewzruszony, milczy, nie udzielając odpowiedzi na dręczące pytania, właściwie jest niezauważalny obecnie, czas jest efektem refleksji w przeszłość, istnieje aktualnie w świadomości jako przypomnienie tego, co było:

[...] Времени – о собственной судьбе
кричу все громче голосом печальным.
Да. Говорю о времени себе,
но время мне ответствует молчаньем.

(*Бессмертия у смерти я не прошу...*, 1961 (?) – I, 137)⁴

³ „Być może najświętszą rzeczą, jaką mamy, jest nasz język...” Z *Josifem Brodskim rozmawia Natalia Gorbaniewska*, [w:] J. Iłłg, *Reszty nie trzeba. Rozmowy z Josifem Brodskim*, Katowice 1993, s. 77.

⁴ Wszystkie cytaty wierszy Brodskiego pochodzą wydania: *Сочинения Иосифа Бродского*, изд. Пушкинский фонд, т. I-VI, Санкт-Петербург 1999-2000; w nawiasie podaję tytuł, rok powstania utworu, a następnie numer tomu oraz numer strony, z której pochodzi cytowany wiersz.

Znakami, śladami czasu, według Brodskiego, są kurz dla przedmiotów oraz starzenie się dla człowieka. Nieuchronna droga ku śmierci – starzenie się, powolne, stopniowe obumieranie ciała, to zwycięstwo materii w walce z czasem. Martwa materia jest również tymczasowa, ale w porównaniu z życiem człowieka jej trwanie jest znacznie dłuższe, potrafi niewzruszenie opierać się upływowi czasu. Starzenie się zatem to zwycięstwo przedmiotu w człowieku, triumf materii w człowieku.

Вот оно – то, о чем я глаголаю:
О превращении тела в голую
вещь! Ни горе не гляжу, ни долу я,
но в пустоту – чем ее ни высветли.
Это и к лучшему. Чувство ужаса
вещи не свойственно. Так что лужица
подле вещи не обнаружится,
даже если вещица при смерти.

(1972 год, 1972 – III, 19)

[...] Времени, невидимые прежде,
в вещах черты
вдруг проступают, и теснится грудь
от старческих морщин [...]

(Разговор с небожителем, 1970 – II, 364)

Brodski przekonuje, że trudna świadomość własnej bezsilności i niemocy w walce z czasem oraz ułomność ciała w formie pierwszych oznak starzenia się, wzbogacają jednocześnie wiedzę o życiu, pozwalają obudzić pragnienie wieczności. Czas uświadamia nam zatem własne szanse, otwiera możliwości przeciwdziałania marazmowi i zniechęceniu. Przejawem życia jest bowiem aktywność – przeciwieństwo statyki, która jest oznaką śmierci.

Сердце скачет, как белка в хворосте
ребер. И горло поет о возрасте.
Это – уже старение. [...]
Всякий распад начинается с воли,
Минимум коей – основа статики.

(1972 год, 1972 – III, 17)

Niewątpliwie Brodski podkreśla tragizm ludzkiego bytowania w czasowej rzeczywistości, jednak uważa również, że literatura, a dokładniej poezja, jest panaceum na wieczność, na przetrwanie człowieka. Poezja bowiem nie tylko uczy wrażliwości i przenikliwości, poezja, jak powiedział poeta w przemówieniu noblowskim, jest najwyższą formą istnienia gatunku, warunkiem nieśmiertelności

cywilizacji⁵. Brodski odnajduje alternatywne, poetyckie zwycięstwo w walce z czasem. W jego przekonaniu nauka zawodzi, ponieważ dzieje historyczne i doświadczenie ludzkości udowadniają, że postęp i rozum, a także cały długi proces ewolucyjny nie wyzwala człowieka, lecz bardziej go niewoli, że samoświadomość wcale się nie pogłębia. Cywilizacja zatem powinna być osobistym dążeniem człowieka do doskonałości i wolności na fundamencie tradycji, powinna być poszukiwaniem osobistego *sacrum*. Według Brodskiego w kulturze to jednostki wybitne tworzą osobistą cywilizację, a do takich zalicza poeta Osipa Mandelstama. Znamienne jest, że esej o twórczości Mandelstama został zatytułowany *Syn cywilizacji* (*Сын цивилизации*). Brodski pisze w nim:

[...] кроме чисто языковой необходимости побуждает писать не беспокойство о тленной плоти, а потребность освободить от чего – то свой мир, свою личную цивилизацию, свой несемантический континуум. Искусство – это не лучшее, а альтернативное существование, не попытка избежать реальность, но, наоборот, попытка оживить ее. Это дух, ищущий плоть, но находивший слова. [...] Не то чтобы Мандельштам был культурным поэтом, он был скорее поэтом цивилизации и для цивилизации. Однажды, когда его попросили определить акмеизм – литературное движение, к которому он принадлежал, – он ответил: «Тоска по мировой культуре»⁶.

Samoświadomość to dążenie do pozostawienia własnego, indywidualnego znaku w czasie. Cywilizację, wedle przekonania Brodskiego, możemy rozumieć jako zbiór śladów tych, którzy wygrali walkę z czasem, zetknęli się z wiecznością, gdyż stali się nieśmiertelni w kulturze, zapisali się dobrze lub niechlubnie w historii. Możliwość bytowania czasu indywidualnego w czasie pokoleniowym konkretyzuje się dzięki geniuszowi i wielkości ludzi świadomych swego przeznaczenia, którzy nie zmarnowali talentu danego im przez Boga⁷.

Niezwykle ważnym dla Brodskiego okazuje problem utrwalenia własnej egzystencji w ukochanym mieście poety – Petersburgu, którego architektoniczne elementy są pomnikiem życia jednostek wybitnych, z miastem związanych. Pamięć o ludziach może przetrwać jedynie dzięki ich działalności, dlatego poeta własną twórczością opisuje Petersburg w nadziei na pozostawienie śladu w miejscu, które jest symbolem sztuki i kultury. Mieszkaniec Petersburga czuje łączność z pokoleniami przeszłymi, współtworzy również lokalną społeczność o podobnej świadomości i wrażliwości, poddanej wpływowi tych samych negatywnych czynników.

⁵ Пор. Б р о д с к и й, *Нобелевская лекция*, [w:] *Сочинения Иосифа Бродского*, т. I, s. 14.

⁶ Т е н з е, *Сын цивилизации*, [w:] *Сочинения Иосифа Бродского*, т. V, s. 92-97.

⁷ Brodski wypowiedział się w ten sposób na przesłuchaniu 16 lutego 1964 r.: „Судья: [...] Кто причислил вас к поэтам?, Бродский: [...] Я думаю, это [...] от Бога” (zob. Я. Г о р д и н, *Дело Бродского*, „Нева”, 1989, nr 2, s. 29).

Лети в окне и вздрагивай в огне,
слетай, слетай на фитилечек жадный.
Свисти река! Звони, звони по мне,
мой Петербург, мой колокол пожарный.

(*Бессмертия у смерти я не прощу...*, 1961(?) – I, 137)

Нет, европейцу не понять,
что значит жить в Петровом граде,
писать стихи пером в тетради
и смрадный воздух обонять.

(*Ничем, Певец, твой юбилей...*, 1970 – II, 369)

Wartość psychologiczną miasta dla twórczości poetów związanych z Petersburgiem doskonale ilustruje wspomniany esej *Syn cywilizacji*, w którym Brodski dokonuje analizy poezji Mandelsztama przez pryzmat emocjonalnej współzależności poety i miejsca jego inspiracji. Wrażliwość estetyczna Mandelsztama, jak podkreśla autor, została ukształtowana przez metafizykę Petersburga, klasycyzm i doskonałość architektury miasta, której słownym świadectwem jest poezja. Zasadna wydaje się uwaga, że Brodski dokonując interpretacji twórczości Mandelsztama, opiera się na osobistych przeżyciach i wspomnieniach, stąd autopsja lokalna autora jest zarazem przykładem prywatnej, emocjonalnej oceny i relacji Brodskiego do Petersburga. Losy tych dwóch petersburskich poetów niejednokrotnie mają wiele punktów wspólnych i chociaż Brodski podkreślał autonomiczność własnej twórczości, można dostrzec niezaprzeczone wzorowanie się na poezji Mandelsztama. Wynikiem tego jest również apoteozowanie Petersburga, traktowanie go jak kulturowej świątyni tradycji i cywilizacji. Brodski pisze:

Средоточием русского эллинизма был Санкт-Петербург. Вероятно, лучшей эмблемой мандельштамовского отношения к этой, так сказать, мировой культуре мог быть строго классический портик санкт-петербургского Адмиралтейства, [...] Мандельштам был евреем, живущим в столице имперской России, где господствующей религией являлось православие, где политическое устройство было прирожденно византийским и чей алфавит придуман двумя греческими монахами. В историческом смысле эта органическая смесь сильнее всего ощущалась в Петербурге, который стал для Мандельштама «знакомой до слез» эсхатологической нишей на остаток его недолгой жизни.

Достаточно долгой, однако, для того, чтобы увековечить город, и если его поэзию называли иногда «петербургской», то причин рассматривать это определение как одновременно точное и лестное больше чем одна. Точное – потому что, будучи административной столицей империи, Петербург являлся также духовным центром оной, и в начале века эти струи смешивались там так же, как в стихах Мандельштама. Лестное – потому что и поэт, и город выиграли в значительности от их сопоставления⁸.

⁸ Б р о д с к и й, *Сын цивилизации*, [w:] *Сочинения Иосифа Бродского*, т. V, s. 96-97.

W poetyckiej relacji: człowiek – rzecz, ten pierwszy dostrzega czasowość wszelkich zależności, czas bowiem ma charakter Niebytu bez związku z określonym życiem i działalnością określonego człowieka, przekonuje Brodski. To życie jednostki jest najmniejszym elementem składowym czasu, a następnie pokolenia generują temporalne postrzeganie rzeczywistości. Podobnie przestrzeń bez związku z konkretnym przedmiotem jest Pustką, gdyż to byt materialny wyznacza przestrzeń. Temporalno-przestrzenne pojęcia Niebytu i Pustki są u Brodskiego negatywnymi symbolami Wieczności, w której człowiek nie bierze udziału. W zetknięciu z rozumnym, świadomym bytem ludzkim wroga wieczność nabiera pozytywnych walorów, tylko ignorancja historyczna i kulturowa skazuje człowieka na niebyt w pustce. Naum Lejderman i Mark Lipowiecki piszą:

Пустота у Бродского становится интегральным символом, прежде всего потому что она соединяет бытие с небытием. [...] Пустота Бродского – то, что ожидает человека после смерти [...] пространство и вещи не только подчинены пустоте, но и представляют пустоту небытия при жизни. [...] Пустота оказывается у Бродского наиболее последовательно доведенным до конца выражением идеи Вечности⁹.

Historia rozwija zmysł perspektywy czasowej, gdyż „obejrzenie się wstecz za siebie” w minione dekady i epoki pozwala uchwycić i określić strukturę czasu. Stąd nawiolywanie Brodskiego do osobistego wkładu w czas pokoleniowy, który jest Czasem Historii, jednostkowe życie człowieka może być dla poety jedynie „formą czasu”.

W prezentowanej problematyce należy wskazać na kolejną zależność, przedstawioną w poezji Brodskiego, która bezpośrednio kieruje uwagę badacza na wartość życia człowieka, a mianowicie relację: człowiek–przedmiot. Człowiek posiada zdolność emocjonalnego traktowania rzeczy, ponieważ – w przekonaniu Brodskiego – człowiek i przedmiot to relacja zależności, w której przedmiot może być bądź obojętny, bądź mieć znaczenie szczególne, nawet sakralne. Przedmiot będzie zwykłym elementem empirycznej materii do czasu, kiedy dzięki człowiekowi zyska cechy nieomal ludzkie, zostanie ożywiony, np. dzięki wspomnieniom. Człowiek nadaje hierarchię ważności przedmiotom w jego otoczeniu – niektóre mogą zyskać status boski, magiczny, np. relikwie, fetysze, amulety.

O ile człowiek może ożywić przedmiot swymi uczuciami, o tyle przedmiot podobnie wpływa na człowieka. Człowiek może upodobnić się do przedmiotu. W wierszu *Żegnaj, mademoiselle Weroniko* (*Прощайте, мадемуазель Вероника*) Brodski zauważa, że poza zastygłego ciała ma charakter przedmiotowy (staje się

⁹ Н. Л. Лейдерман, М. Н. Липовецкий, *Поэзия Иосифа Бродского*, [w:] *Современная русская литература в трех книгах*, кн. 3: *В конце века (1986-1990-е годы)*, Москва 2001, s. 139-141.

gemmą). Poeta wyraźnie apoteozuje przedmiotowe cechy w człowieku, podkreślając tożsamość materialnego ciała i materialnego przedmiotu w momencie śmierci, obydwa stają się wówczas jedynie martwą formą materii. Różnią się natomiast zasadniczo w czasie egzystencji – trwania owej formy materii, różnią się także w oczekiwaniu na śmierć:

Данная поза, при всей приязни,
это лучшая гемма для нашей жизни.
И она – отнюдь не недвижность. Это –
апофеоз в нас самих предмета:
замена смиренья простым покоем.
То есть новый вид христианства, коим
долг дорожить и стоять на страже
тех, кто, должно быть, способен, даже
когда придёт Гавриил с трубою,
мёртвый предмет продолжать собою!

(Процайте, мадемузель Вероника, 1967 – II, 202)

Przedmiot jest stale, niezmiennie niewzruszony, natomiast człowiek zwykle obawia się końca życia. Dlatego Brodski proponuje nowy rodzaj chrześcijaństwa – niewzruszoną, przedmiotową postawę wobec śmierci, bycie martwym za życia, by bez lęku oczekiwać swego końca. Okazuje się jednak, że siła życia, zwierzęcy instynkt przetrwania są w człowieku silniejsze niż pragnienia zmiany natury i jej przyzwyczajają. Poeta z gorzką ironią podkreśla, że niestety nie istnieje alternatywa nowej życiowej świadomości, nowy system wiary, który pozbawi człowieka obaw i lęków. Człowiek nigdy nie stanie się zatem bezdusznym przedmiotem. Jedynym momentem, kiedy obie materie – ludzka i przedmiotowa – są jednakowe, jest stan śmierci, której chłód i niewzruszoność przed losem jednostkowym potrafi przypominać chłód uczuciowy, obojętność kobiety, jak twierdzi poeta.

Вот оно – то, о чем я глаголаю:
о превращении тела в голую
вещь! Ни горе не гляжу, ни долу я,
но в пустоту – чем ее ни осветли.
Это и к лучшему. Чувство ужаса
вещи не свойственно. Так что лужица
подле вещи не обнаружится,
даже если вещица при смерти.

(1972 год, 1972 – III, 19)

Brodski podkreśla, że tym, co odróżnia nas od przedmiotu, jest emocjonalność, poprzez którą określa się miarę człowieczeństwa. Z kolei konkretne emocje i uczucia często są okazywane za pomocą przedmiotów, ponieważ rzeczy mogą być pośrednikami i znakami uczuć. Trudność w wyrażaniu emocji powoduje, że

człowiek posługuje się neutralnym przedmiotem, który zostaje pamiątką, znakiem ulotnej chwili. Neutralne przedmioty, związane z określonymi emocjami, zaczynają być wartościowane. W zależności od dobrych lub złych skojarzeń stosunek człowieka do przedmiotu zmienia się, rzeczy mogą być kochane i nienawidzone, a relacje: człowiek–przedmiot – ambiwalentne. Motyw miłości w poezji Brodskiego, zdominowany przez przedmiotowość obrazów poetyckich, doskonale ilustruje znaczenie materialnej rzeczy w denotowaniu stanów uczuciowych podmiotu lirycznego. Radość spotkania, obecność bliskiej osoby przedstawia Brodski przez pryzmat codziennych czynności, kreśląc przy tym klimat radości i szczęścia dzięki pozytywnym walorom przedmiotów.

[...] скрипящий стул
и газовой горелки гул
твой слух заполняют,
заглушат все чужие голоса,
а сам огонь, светясь голубовато,
поглотит, ослепив твои глаза,
не оставляя пепла – чудеса! –
сучки календаря и циферблата.

(Гвоздика, 1964 – II, 62)

Brodski zwraca uwagę na towarzystwo przedmiotów w życiu człowieka, powodujące przedmiotowe postrzeganie rzeczywistości, na fakt znaczenia osobistej przestrzeni rzeczami, które są dla nas ważne i cenne. Człowiek zatem sam tworzy własne pamiątki siebie i swojej egzystencji, po śmierci zostawia przedmioty będące pamiątką – wyróżnikiem znajomej osoby w naszej pamięci. Brodski z ironią zauważa paradoks triumfu materii przedmiotowej nad materialnym, ale niestety krótszym życiem człowieka. Podkreśla bezwzględność przedmiotowej pamięci człowieka, która nie jest w stanie ewokować przeszłości inaczej niż za pomocą rzeczy materialnych:

Плачу. Вернее, пишу, что слезы
льются, что губы дрожат, что розы
вянут, что запах лекарств и дерна
резок. Писать о вещах, бесспорно,
тебе од смерти известных, значит
плакать за ту, кто сама не плачет. [...]

Будем помнить тебя. Не будем
помнить тебя. Потому, что людям
свойственна тяга к объектам зримым
или к предметам настолько мнимым,
что не под силу сердечным нетям.

(Памяти Т. Б., 1968(?) – II, 234-235)

Brodski w swych rozważaniach nad naturą przedmiotów martwych jednoznacznie uznaje wyższość człowieka nad materią. Poetyckim uprzedmiotowieniem człowieka Brodski dowodzi tym samym niższości materialnej strony jego życia. Z kolei uczłowiczając przedmioty, przekonuje poeta o niewątpliwych analogiach dostrzeganych w materialnych aspektach egzystencji.

Niezależnie od podobieństw między człowiekiem i przedmiotem, jakie odnajduje poeta, oraz przynależności człowieka do martwej materii, wskazuje Brodski na niepodważalne różnice między nimi – różnice, które stawiają wyraźną granicę dla utożsamiania obu materii. W utworze *Martwa natura (Хамюрмор)* na pytanie o prymat natury człowieka, wiecznej-boskiej czy śmiertelnej-ludzkiej, Brodski odpowiada słowami Chrystusa wyjaśniającego koegzystencję ducha i materii w człowieku jako tajemnicę Boga w człowieku. Chwilowe zrównanie człowieka i przedmiotu w momencie śmierci nie uprzedmiotawia zatem całego życia ludzkiego, wskazuje jedynie na dualizm jego natury. Emocjonalizm jest podstawową i wyłączną cechą człowieka, która decyduje o jego człowieczeństwie, jest tym, co odróżnia nas od przedmiotów, dlatego sfera aktywności uczuciowej tak dobitnie jest akcentowana we wczesnej twórczości Brodskiego. W tym celu poeta prezentuje emocjonalność osobistą (relacja: człowiek–człowiek) i dąży do miłości idealnej (relacja: Bóg–człowiek).

Pomimo przekonania o obłudnej naturze miłości Brodski dobitnie wyraża pragnienie wzajemności, spełnienia i zrozumienia, jego bohater liryczny marzy o miłości idealnej zaspokajającej potrzebę kochania. Umrzeć w objęciach ukochanej bądź kochać nieprzerwanie do kresu doczesności jako wyraźna tęsknota pojawia się w utworze *Sonet (Сонет)*, w słowach:

Так я хотел бы в этот бедный час
приехать на окраину в трамвае,
войти в твой дом,
и если через сотни лет
придет отряд раскапывать наш город,
то я хотел бы. Чтоб меня нашли
оставшимся навек в твоих объятьях,
засыпанного новою золой.

(*Сонет*, 1962 – I, 188)

Miłość, której granic nie wyznacza czas, jest marzeniem o miłości wiecznej, nie zmaconej rozstaniem w życiu doczesnym, o miłości mającej stanowić pomnik uczucia dla potomnych. Utwór ten datowany na 1962 r., podobnie jak inne wiersze z tego okresu, prezentuje utraconą później wiarę w piękno uczucia miłości, radość płynącą z obecności ukochanej osoby. Podobna w swej wymowie jest *Zagadka dla anioła (Загадка ангелу)*, w której jednoznacznie należy interpretować

tować symbolikę parzystych przedmiotów: dwie łódki, para pantofli, dwa morza, dwie pustki, dwa niewody, dwoje oczu; oznaczające zakochaną parę, dwoje kochanków połączonych głębokim uczuciem. Intymność opisywanej sytuacji podkreślają dodatkowe szczegóły: poduszka, rozrzucone pończochy, które zarazem są dowodem bliskości i spełnienia.

Две лодки обнажают дно,
смыкаясь в этом с парой туфель.[...]
Подушку обхватив, рука
сползает по столбам отвесным...

(Загадка ангелу, 1962 – I, 191)

Świat rzeczy martwych w poezji Brodskiego mówi o miłości, wyraża – na tyle, na ile potrafi – to, co niewyrażalne: niezauważalna i nieuchwytna metafizyka uczucia zastyga w przedmiotach i gestach. U Brodskiego empiryczna rzeczywistość jest maską metafizyki. W eseju *Altra ego*, napisanym w 1990 r., poeta otwarcie stwierdza:

Темой стихотворения о любви может быть практически все что угодно: черты девы, лента в ее волосах, пейзаж за ее домом, бег облаков, звездное небо, какой-то неодушевленный предмет. Оно может не иметь ничего общего с девой; оно может описывать разговор двух или более мифических персонажей, увядший букет, снег на железнодорожной платформе. Однако читатели будут знать, что они читают стихотворение, внушенное любовью, благодаря интенсивности внимания, уделяемого той или иной детали мироздания. Ибо любовь есть отношение к реальности – обычно кого-то конечного к чему-то бесконечному. Отсюда интенсивность, вызванная ощущением временности обладания¹⁰.

Mimetyzm Brodskiego, czyli ironiczno-przedmiotowa forma poetyckiego kostiumu, jest sposobem tuszowania osobistej wrażliwości, to perfidny zabieg ochrony przed płaczliwym i dramatycznym tonem rozczarowanej, niespełnionej miłości. Pozory trywialności i banału, cyniczny ton mają w rzeczywistości za zadanie skonstruować wielkość i głębię miłości z prozą codzienności, są maską prawdziwych emocji.

Nie przypadkiem więc Brodski tak silnie waloryzuje motyw miłości we własnej twórczości, ponieważ miłość – centrum emocjonalne egzystencji człowieka – można utrwalić jedynie w słowie, w poezji. Emocjonalność jest najbardziej indywidualną, osobistą aktywnością człowieka i niestety niezwykle ulotną. Jak twierdzi Piotr Fast, co również wynika z powyższej analizy motywu miłości, obraz uczucia w twórczości Brodskiego jest świadomą próbą utrwalenia emocjonalności w czasie nie tyle doczesnym, ile wiecznym, właśnie za pośrednictwem poezji¹¹.

¹⁰ И. Б р о д с к и й, *Altra ego*, [w:] *Сочинения Иосифа Бродского*, t. VI, s. 75.

¹¹ Zob. P. F a s t, *Spotkania z Brodskim*, Wrocław 1996, s. 75.

Przygoda metafizyczna, jak określa lirykę miłosną Brodski, pozwala autorowi na wyparcie się samego siebie, samodoskonalenie się duchowe, stanowi autoportret człowieczeństwa poety. Zdolność kochania jest zatem próbą miłości znacznie większej i doskonalszej niż realne uczucie, jest zaledwie ułamkiem miłości Boga do człowieka. Wczesna poezja Brodskiego przedstawia bohatera lirycznego silnie zaangażowanego uczuciowo, i ta cecha jest jedną z najważniejszych cnót jego egzystencji, niezależnie od rodzaju prezentowanej miłości: do kobiety, do języka ojczystego czy do miejsca.

Warto jeszcze raz podkreślić, że antropocentryzm Brodskiego ucłowiecza rzeczywistość poprzez formę językową literatury. Poeta wyraźnie podkreśla znaczenie człowieka, który jest niewolnikiem języka, ale stanowi również warunek konieczny dla realizacji języka w rzeczywistości. Od człowieka proces językowy się zaczyna i na nim się kończy, tak więc wszystkie wartości muszą być prezentowane w językowej formie wyłącznie przez człowieka. Do człowieka również forma językowa jest skierowana, on bowiem odkrywa wartość języka.

Uświęcanie i ucłowieczanie – dwa procesy, które stosuje Brodski, prowadzą do jeszcze jednego wniosku: to człowiek i jego wartości uświęcają rzeczywistość. Naczelne oddziaływania norm aksjologicznych Brodskiego to zmiana, ewolucja i rozwój, które powinny, w przekonaniu poety, towarzyszyć recepcji poezji przez czytelnika. Proces ewangelizacyjny może dokonać się zatem przez człowieka-twórcę dla człowieka-odbiorcy. Język jako uświęcająca struktura przestaje więc odgrywać priorytetową rolę, aczkolwiek jest warunkiem niezbędnym przemiany duchowej czytelnika. Człowiek jako wartość najwyższa stanowi wzór i cel poezji. Religijne posłannictwo jest najważniejsze w poezji Brodskiego, misja w imię własnych przekonań i ideałów – pierwszoplanowa.

Brodski rysuje wyraźny religijny horyzont egzystencji człowieka, chociaż nie jest jednoznaczny w swych religijnych inspiracjach. Odwołuje się do Biblii – tam znajduje wzorce osobowe: Chrystusa, Abrahama, Symeona, za których pośrednictwem uwiarygodnia swe poetycko-religijne rozważania. Poetycka hierarchia wartości Brodskiego zaprezentowana w „chrześcijańskim tekście”¹² poety określa niezmienny porządek egzystencjalny: człowiek – rzeczywistość realna – rzeczywistość irracjonalna. Brodski odkrywa trudną prawdę o człowieku samotnym, filozofie i poecie, który potrzebuje obecności Boga w boleśnie dojmującej egzystencji oraz tworzenia swego osobistego *sanctity* w celu złagodzenia uciążliwości

¹² Пор. И. С л у ж е в к а я, *Бродский: от христианского текста – к метафизике изгнания*, „Звезда”, 2001, nr 5, s. 198-207.

istnienia. Samotność człowieka – twórcy jest wypadkową jego przekonań, ponieważ, jak powiedział Brodski:

[...] чем лучше поэт, тем страшнее его одиночество¹³.

BIBLIOGRAFIA

- Сочинения Иосифа Бродского, изд. Пушкинский фонд, т. I-VI, Санкт-Петербург 1999-2000.
- „Być może najświętszą rzeczą, jaką mamy, jest nasz język...” Z Josifem Brodskim rozmawia Natalia Gorbaniewska, [w:] J. Illg, *Reszty nie trzeba. Rozmowy z Josifem Brodskim*, Katowice 1993, s. 71-79.
- F a s t P.: *Spotkania z Brodskim*, Wrocław 1996.
- Illg J.: *Reszty nie trzeba. Rozmowy z Josifem Brodskim*, Katowice 1993.
- Лейдерман Н. Л., Липовецкий М. Н.: *Поэзия Иосифа Бродского*, [w:] *Современная русская литература в трех книгах, кн. 3: В конце века (1986-1990-е годы)*, Москва 2001, s. 132-150.
- Служевкая И.: *Бродский: от христианского текста – к метафизике изгнания*, „Звезда”, 2001, nr 5, s. 198-207.
- В о л к о в С.: *Диалоги с Иосифом Бродским*, Москва 2000.

ЧЕЛОВЕК – ГЛАВНАЯ ПОЭТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ РАННЕГО ТВОРЧЕСТВА ИОСИФА БРОДСКОГО

Резюме

Настоящая статья является кратким обзором поэтических ценностей в раннем творчестве Иосифа Бродского. На основании избранных поэтических текстов и эссе поэта автор статьи приходит к выводу, что самой важной ценностью поэзии Бродского является человек и его жизнь. Все, обсуждаемые поэтом проблемы: языка, места, времени, предмета, а также любви сосредоточены на поэтических попытках преодоления тленной человеческой натуры, определения места человека в действительности. Поэзию Бродского переполняют также экзистенциальные поиски смысла жизни, оправдания бытия человека, доказывая тем самым, что забота о человеке и человечности является главной целью творчества Бродского.

Słowa kluczowe: człowiek, egzystencja, język, poeta, czas, miłość, miasto.

Ключевые слова: человек, существование, язык, поэт, время, любовь, город.

Key words: man, existence, language, poet, time, love, city.

¹³ В о л к о в, *Диалоги с Иосифом Бродским*, s. 148.